

ХАРКІВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ ІНСТИТУТ
ім. Г. СКОВОРОДИ

На правах рукопису

МІШУКОВ ОЛЕГ ВАСИЛЬОВИЧ

ЖАНРИ ДЕКАБРИСТСЬКОЇ МЕМУАРИСТИКИ

Спеціальність ІО.ОІ.ОІ.-Російська література

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового
ступеня кандидата філологічних
наук

Харків - 1993

27.03

Робота виконана на кафедрі світової літератури Херсонського державного педагогічного інституту.

Науковий керівник - доктор філологічних наук професор
Л.Г.ФРИЗМАН

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук професор
З.В.КИРИЛОК
- кандидат філологічних наук
І.Я.ЛОСІЄВСЬКИЙ

Провідна установа - Прикарпатський університет

Захист відбудеться " _____ " _____ 1993 року о _____ години на засіданні спеціалізованої вченої ради К. ІІЗ.24.01, по захисту дисертації на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук при Харківському державному педагогічному інституті ім. Г.Сковороди /Україна, м.Харків, вул. Чернишевського, 60, актовий зал/.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського державного педагогічного інституту ім. Г.Сковороди.

Автореферат розісланий " _____ " _____ 1993 р.

ЛНБ ім. В. Стефаніка
АН України

Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради

В.С.Приходько

ЛНБ України ім.В.Стефаніка

00803155 (M)

Об'єктом дослідження в даній роботі були мемуарні, автобіографічні твори декабристів. Найбільш сталими ознаками і особливостями мемуарної літератури дослідники вважають перш за все орієнтацію на минуле, що відтворюється через пам'ять мемуариста; його безпосередню участь у подіях, які описуються; установку мемуариста на "образне відтворення життя"¹, "просто і розумно розказану правду". Вивчення мемуаристики ускладнене її двоїстою природою, а саме – орієнтацією на історичну вірогідність, з одного боку, і тяжінням до літературної обробки та художності – з іншого. Визнаючи безумовну можливість джерелознавчого, історичного вивчення мемуаристики декабристів, автор дисертації робить спробу дослідити даний об'єкт у літературознавчому аспекті. При цьому мемуарна проза декабристів розглядається як об'єктивна ідейно-художня данність, що співставляється з біографіями авторів, історичною ситуацією періоду створення текстів. При цьому ми усвідомлюємо, що мемуарна література будується за іншими, ніж белетристика, законами. Це, однак, не знімає можливості зробити предметом самостійного аналізу власне художній елемент, що складовою частиною входить у більшість мемуарних пам'ятників ХІХ століття.

Основна увага приділялася проблемі жанрової диференціації мемуарно-автобіографічної прози декабристів. Автор виходив із погляду на мемуаристику як на особливий вид літератури, в рамках якого складається власна система жанрів. Тільки через вивчення жанрового змісту мемуаристики можливо вийти, на наш погляд, на поглибле-

¹ Богданов А. Мемуарная литература // Словарь литературоведческих терминов. – М., 1974. – С. 203.

² Лимонова Е. Мемуарный жанр в письмах И. С. Тургенева // Жанровое новаторство русской литературы конца XVIII–XIX в. – Л., 1974. – С. 152.

ний аналіз особливостей її художньої форми.

Актуальність дослідження. Ступінь вивчення мемуаристики декабристів взагалі та проблеми її жанрової класифікації зокрема – недостатній. Немає підстав недооцінювати зроблені літературознавцями розробки цих проблем. У роботах, що є, накопичений значний бібліографічний та фактичний матеріал; висвітлені питання створення перших публікацій тих чи інших мемуарних творів; проведена робота по встановленню авторства ряду з них; уточнені тексти рукописів. Але мемуаристика декабристів практично не вивчалась з точки зору її власне художнього значення та художніх достоїнств¹, а також в аспекті жанрової своєрідності. У наш час ідеологічний підхід при вивченні літератури починає відходити в минуле, звільняючи місце об'єктивному та скрупульозному аналізу конкретно-історичних обставин періоду створення декабристських мемуарів. З'явилась реальна можливість провести їх ретельне літературознавче дослідження з точки зору жанрової, сюжетно-композиційної, стильової та образної специфіки; знайти їх місце в загальнолітературному процесі минулого століття; усвідомити роль і значення мемуарів декабристів у становленні романтизму і реалізму, в розв'язанні загальнонаціональних завдань свого часу.

Мета дослідження полягає в вирішенні проблеми жанрової типології мемуарів декабристів. При цьому нас цікавитимуть жанрові типи, групи жанрів – етологічна і романічна /теорія Г.Поспелова/. В середині кожної з них проводиться дослідження конкретно-історичного функціонування різних мемуарних жанрів, їх художніх особливостей.

¹ Виняток становить стаття Азадовського М. "Мемуары Бестужевых как исторический и литературный памятник" // Воспоминания Бестужевых. – М.-Л., 1951. – С. 581-678.

Робиться спроба розглянути мемуаристику декабристів в історико-культурному контексті, акцентуючи увагу на власне художньому аспекті - проблемі її жанрової типології та класифікації.

Поєднання типологічного /в рамках розподілу всього мемуарного масиву на жанрові групи/ та конкретно-історичного підходів /прививченні окремих жанрів в середині етологічної і романтичної груп/-ключ до розв'язання проблеми жанрової специфіки мемуаристики декабристів.

Наукова новизна роботи очевидна з огляду на недостатню розробку проблеми жанрової своєрідності мемуаристики декабристів. Розв'язання її суттєво розширює наше уявлення про історико-культурний процес ХІХ століття; уточнює розуміння своєрідності творчої манери цілого ряду декабристів; сприяє розробці теоретичних основ мемуарної жанрології; вводить в науковий і навчально-методичний обіг мемуарні твори В.Штейнгеля, М.Бестужева, С.Волконського, І.Горбачевського, М.Лорера, М.Муравйова-Апостола, О.Поджіо, Е.Оболенського, В.Раєвського, С.Трубецького, М.Тургенева, Ф.Глінки, М.Цебрикова, О.Муравйова, М.Муравйова, М.Орлова. Ми залучили до дослідження відносно невелике число авторів, автобіографічні твори яких найвищою мірою типові для мемуаристики декабристів. Однак ми намагалися врахувати і досвід тих, хто залишився поза рамками даного дослідження.

Методологічною основою дисертації став принцип історизму, що сприяє вирішенню питання щодо жанрів мемуаристики декабристів у тісному зв'язку з конкретно-історичним становищем в Росії та Україні 10-80-х років ХІХ ст. Наріжним для нашого дослідження стало розуміння того, що питання про жанрову специфіку є складовою і невід'ємною частиною розв'язання загальної проблеми художності мемуарної прози декабристів.

Практичне значення результатів дослідження зумовлене тим, що вони можуть бути використані при вивченні курсу історії російської та української літератури ХІХ ст.; теорії літератури /розділ "Роди і жанри літератури"/; у шкільному курсі російської та світової літератури при вивченні біографій письменників-декабристів, О. Пушкіна, О. Грибоєдова, М. Лермонтова, Т. Шевченка, В. Капніста; на уроках народознавства, при вивченні історії України, зокрема - Київщини, Слобожанщини, Чернігівщини, Одеси, Лерсона, Миколаєва тощо.

Апробацію дисертація пройшла під час викладання її автором курсів історії російської літератури давнього періоду, ХУІІ та першої половини ХІХ ст. у вузі та російської літератури у старших класах середньої школи. Крім публікацій, що згадуються у авторефераті, зроблено доповіді та були подані тези на конференцію молодих вчених в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України, міжнародну конференцію по естетичному вихованню, всесоюзну Лермонтовську, всесоюзну Ахматовську, всесоюзну Булгаковську конференції, на науковий семінар з питань простору та часу у літературі і мистецтві, всесоюзні конференції з питань художнього історизму, науково-фантастичної літератури тощо /міста Київ, Одеса, Москва, Даугавпілс, Херсон, Миколаїв, Тирасполь, а також Польща та Болгарія/.

Структура роботи. Окрім традиційного вступу, заключної частини, списку використаної літератури, робота складається з двох розділів і трьох глав. Розділ І "Етологічна жанрова група мемуаристики декабристів" репрезентований главою І "Мемуарні хроніки" та главою 2 "Мемуарний нарис". Ця глава складається з параграфів, що відповідають чотирьом класифікаційним підвидам мемуарного нарису, які були нами виділені: "Мемуарний нарис про одну подію" /§ 1/, "Мемуарний творчий нарис" /§ 2/, "Мемуарний нарис-памфлет" /§ 3/, "Мемуарно-історичний огляд нарисового типу. Цикли нарисів" /§ 4/.

І, нарешті, розділ П "Романічна жанрова група мемуаристики декабристів", представлений главою З "Мемуарно-автобіографічна повість".

Глава І дисертації присвячена жанру мемуарної хроніки в літературній спадщині декабристів. Нами розглянуті мемуарні хроніки І. Якушкіна, С. Волконського, С. Трубецького, М. Тургенева, В. Штейнгеля, І. Горбачевського. Їх головною жанровою домінантою став "виклад історичних подій в їх часовій послідовності"^І. Говорячи про мотиви мемуаротворчості, треба мати на увазі, що при всій розмаїтості конкретних цілей та "першопштовхів" до створення мемуарних хронік, в них неодмінно присутнє те загальне, що дозволяє вести мову про єдність їх цільового призначення - намагання відобразити для сучасників та потомків досвід своєї участі в історичному бутті.

З жанром мемуарної хроніки найтісніше пов'язана конкретно-історична установка декабристів на створення мемуарів /звернення до теми війни 1812 р. і діяльності таємних товариств в Росії та Україні напередодні повстання 1825 року; бажання на протипоставити офіційно-урядовій версії створити об'єктивну картину руху декабристів;/ морально-філософська установка, тобто потреба мемуаристів поділитися своїми сумнівами, думками, часом запізнілими прозріннями. Мемуарні хроніки декабристів - цінне джерело по вивченню історії російського та українського суспільства, філософської та естетичної думки першої половини ХІХ століття. Пам'ять мемуаристів С. Волконського, М. Тургенева, В. Штейнгеля викликає з небуття опис битв та боїв, осад та здобуття фортець; викладаються історичні факти, роблять-

^ІЕпштейн М. Хроніки //Литературный энциклопедический словарь. - М., 1967. - С. 487.

ся побіжні зарисовки воєначальників, полководців, рядових учасників "битви гігантів". Рефреном через всю розповідь про війну 1812 року проходить пошук відповіді на питання: хто ж був "головним двигуном" патріотичного руху в країні, кому вона завдячує своєю перемогою? Декабристи різко протистояли офіційній точці зору щодо цього, висувачи на перший план не стільки царя і навіть М.І.Кутузова, скільки героїчні зусилля народу, всіх станів суспільства.

Паралельно розгортаються в мемуарних хроніках теми верховної влади в державі і діяльності таємних товариств. Рух декабристів - унікальний в історії факт майже півстолітнього існування політичної опозиції верховній владі, що позначилось на виборі кола тем та їх художньому освоєнні в жанрі мемуарної хроніки. Відображення основних "ідей віку" на тематичному рівні виявилось в зображенні:

- діяльності уряду напередодні вторгнення Наполеона в межі "люб'язної Вітчизни";
- воєнно-політичних дій в період Вітчизняної війни та закордонних походів Російської армії;
- основних етапів зовнішньої політики та міжнародної діяльності самодержавства в період Священного Союзу;
- імперської політики царського уряду по відношенню до багаточислених пригноблених народів Російської імперії /наприклад, питання про надання конституції Польщі/;
- намагання ряду організацій декабристів об'єднати всі слов'янські землі у федеративний союз;
- династичної боротьби в період недовгого міжцарів'я, що сталося після раптової кончини Олександра I;
- політики Миколи I в 30-50-ті роки ХІХ ст., що увінчалася нищівною поразкою Росії в Кримській війні;

- непослідовності і нерішучості властей в проведенні кардинальних реформ в країні, перш за все - селянської.

Особливий інтерес викликає тема України, яка знайшла відображення в хроніках С.Волконського, І.Горбачевського. Саме в Україні відбулися найбільш трагічні події повстання декабристів - виступ Чернігівського полку.

Центральним художньо-мемуарним образом у творах, які розглядаються, є образ Часу, що став своєрідним простором для розгортання подій, засобом саморозвитку інших образів хронік. Безпосередня канва подій, що зображуються в хроніках, інкрустується в широкий потік історичного часу, об'єктивно існуючого поза рамками творів. Мемуаристи розповідають про події, що відбувалися на широкому фоні конкретно окресленої історичної епохи - від початку царювання Олександра I аж до 80-х років XIX століття. Все підкорялося невідчужимому плину часу - і доля народів, і доля царів, власні долі мемуаристів, їх сучасників.

Концепція часу в мемуарно-хронікальному жанрі представлена як ідея розвитку, руху, поступального прогресу в ході історичного процесу. Декабристи мислять великими часовими категоріями, і це виправдовується логікою життя. Історичний час у хроніках вибірково і в певній мірі ідеологізований. Із всієї різноманітності фактів відбирається те, що працює на основну ідею твору.

В міру наближення до 14 грудня все дрібнішими стають одиниці часового потоку. В.Штейнгель по годинах описує день одержання звістки про смерть в Таганрозі імператора Олександра Павловича. Детально, майже з протокольною точністю зображує І.Горбачевський хід повстання Чернігівського полку в Україні. В сценах суду та слідства над "заколотниками 14 грудня" час мов би уповільнює свій біг, наштовхнувшись зненацька на могутню перепону. Те, що було звич-

ним у попередньому житті, неспроможне вже передати драматизм того, що відбувалося у в'язниці.

Під впливом часу багато що декабристи переосмислюють, по-різному оцінюють пережите. Про це свідчить сибірська частина майже усіх хронік. Ми маємо справу з часом авторським, індивідуальним, в рамках якого існує центральний автобіографічний герой - учасник і очевидець подій, що відбуваються в історичному часі. Таким чином, мемуарний час стає в хроніках і яскравим образом і одним з основних сюжетно-композиційних компонентів.

До числа специфічних особливостей сюжетоскладання в мемуарних хроніках можна віднести такі:

- провідною в творах стала система розповіді, організуючим началом якої виступають реальні історичні герої. Вигадка не допускається взагалі;

- розповідь у хроніках будується не на зіткненні історичної особи з оточуючим середовищем, а на протиріччях в самому цьому середовищі, на непримиренному конфлікті новаторів і "погасильців", старого і нового. Сюжетний рух відбувається від зображення окремих фактів невдоволеності декабристів існуючим в країні порядком речей до показу цілеспрямованої діяльності по докорінному реформуванню всіх сторін життя. Сюжетним каркасом твору є історія декабристського руху;

- сюжет базується не на долі головного героя, а на історичних подіях, на виявленні соціально-політичних закономірностей епохи - намаганні передової молоді вивести країну на стовповий шлях історії, поставити врівень з демократичними державами Європи;

- ускладнення сюжету мемуарних хронік пояснюється розширенням кордонів мемуарного часу. В ньому органічно присутня епоха написан-

ня твору, час діяльності таємних товариств, події, що відбулися ще до народження мемуаристів. Постійне змішування і зміщення часових пластів дозволяє осмислювати події в їх історичній перспективі.

Глава II дисертації присвячена жанру мемуарного нарису в творчій спадщині декабристів. Її підрозділено на чотири параграфи.

§ I. "Мемуарний нарис про одну подію" починається з аналізу "Нарисів Бородинської битви" Ф.Глінки. Темою твору стало зображення одного конкретного епізоду "героїчної епопеї" - битви на Бородинському полі під Москвою. Твір створюється в період всенародної підготовки до святкування 25-ої річниці Вітчизняної війни 1812 року, в обстановці збільшення інтересу до часів "богатирів епохи сильної, епохи славної" /П.Вяземський/. У ряді листів тієї пори Ф.Глінки говорить про "нарисову природу" твору, його "суто літературний характер".

Перед нами мемуарний одноподійний нарис. Звідси орієнтація на відсутність єдиного, швидко вирішуваного конфлікту; розвиток описового зображення; зосередження уваги на моральному і громадянському стані суспільства. Центральною є в нарисі тема патріотизму. Вся розповідь присвячена одному конкретному епізоду війни з Наполеоном, але мемуарист намагається "описати битву Бородинську у всіх її видах, у всіх подробицях". Вона стала тим основним сюжетно-композиційним стрижнем, навколо якого будується вся розповідь. Тут може йти мова про своєрідну форму організації сюжету, який мемуарист будує, дотримуючись перебігу своїх думок та міркувань, - асоціативний сюжет /В.Алексеев/. Органічно входять у розповідь конкретні історичні факти, дати, імена, докладні описи позицій майбутніх боїв, але разом з тим - і багаточисленні ліричні відступи, написані в яскравій публіцистичній манері. В творі наче одночасно існує загальний і великий плани, що рельєфно виділяє події та осо-

би. Кожен з них потребує своїх власних стилістичних прийомів і засобів типізації, спирається на подійний або асоціативний сюжет.

Мемуарний нарис декабриста М. Орлова "Капітуляція Парижа" висвітлює також одну подію, але він присвячений вже заключному етапу війни з Наполеоном. Повернувшись на початку 30-х років минулого століття із заслання в Москву, М. Орлов став свідком жвавих дебатів відносно ролі 1812 року в історії, завдань її вивчення та розуміння. Тоді ж декабрист і пише свій мемуарний твір.

Сюжет нарису простий і являє собою розповідь про участь полковника Орлова в підписанні акту про здачу французької столиці на милість переможців у 1814 році. Для поступового введення в твір дійових осіб мемуарист використовує прийом зустрічі з ними. Ключовим є образ Олександра I, тому що все, що відбувається, так чи інакше підпорядковане виконанню його волі. Автор користується своєрідним засобом типізації, при якому метою мемуариста стає пошук у реальній дійсності фігури, що найбільш повно втілює в собі риси тієї чи іншої соціальної групи. Такими в нарисі постають Мармон, Талейран, генерал Лирарден. З метою поглиблення психологічного змалювання образів М. Орлов застосовує діалоги, які відзначаються короткими, карбованими фразами. Сама форма, в якій співрозмовники викладають свої думки, свідчить про високу емоційну напругу моменту.

Одна подія лежить також в основі мемуарного нарису І. Якушкіна "14 грудня". Вперше він був надрукований О. Герценом в "Записках декабристів" і помилково приписувався І. Пушину. Твір був написаний десь біля 1856 року і спеціально присвячений кульмінаційній в історії декабризму події. Подібно до "Записок" І. Горбачевського та Ф. Вадковського, перед нами твір, створений мемуаристом не на основі власного досвіду, а через розповіді інших очевидців та учас-

ників подій. Відомо, що сам І.Якушкін у день повстання на Сенатській площі був у Москві. Канва подій, зображених у нарисі, представлена двотижневим періодом з 27 листопада до 14 грудня 1825 р. Події розгортаються у Зимовому палаці, на квартирі Рилеева, в далекій Варшаві і завершуються на Сенатській площі. Поетапно, крок за кроком змальовує мемуарист картину підготовки до повстання. Незважаючи на трагізм того, що відбувається, І.Якушкін досить часто вдається до іронії, а часом і до сарказму в змалюванні як друзів, так і ворогів /Костянтин Павлович, В.Кюхельбекер, граф Грабе-Горський/. В основі ідейної концепції твору лежить розуміння безрезультатності повстання із-за нерішучості змовників. Не рух в цілому має при цьому на увазі мемуарист, а саме кульмінаційну його частину - день 14 грудня 1825 року.

Культ героїчного повстання, який панував у декабристському середовищі, не заважав спробам виявлення причин поразки. Хто б не був автором цього нарису /хоча сьогодні немає підстав для сумнівів щодо належності твору І.Якушкіну/, мова йде саме про автора, а не редактора численних усних свідочств учасників виступу. Мемуарист має свою чітку ідейно-естетичну позицію, індивідуальну творчу манеру, неповторний стиль оповіді. Події одного дня передаються через долю учасників повстання, інформація - через вчинки персонажів, хоча широкої психологічної завершеності їх образи ще не мали.

В § 2 мова йде про мемуарний "тюремний" нарис. "Спомини про Кронверкську куртину" М.Щебрикова - невеликий мемуарний нарис з малонасиченим подіями сюжетом. Опис стає в ньому ведучим композиційним елементом, зумовлюючи стилістичну манеру твору. Тема нарису накреслена в перших його рядках: "В Санкт-Петербурзі, у Петропавлівській

гранітний фортеці, Кронверкській куртині належатиме дуже важлива роль в історії"¹. Образи страчених товаришів - центральні в творі. Мемуарист дістає із глибин пам'яті все те, що торкається останніх днів і часів їх життя. Жанр нарису не дозволяв давати розгорнуті характеристики, тому автор обмежується однією-двома достою уловленими ознаками зовнішності, поведінки, характеру. На сумній і урочистій ноті завершує М.Цебриков свою розповідь, мов би передаючи естафету Є.Оболенському. Те, що у одного мемуариста завершує розвиток дії /сцена страти і конфірмації 13 червня 1826 р./, у другого править за зав'язку нової розповіді.

"Жанр, - відзначав М.Бахтін, - відроджується і відновлюється на кожному новому етапі розвитку літератури і в кожному індивідуальному творі"². "Спомини про 1826 і 1827 роки князя Є.Оболенського" як жанр "тюремного" мемуарного нарису поновлюється шляхом взаємодії з жанром "подорожей", зокрема жанром путівного нарису. Мова в творі йде про самі тяжкі роки у житті декабристів. Поховавши їх живцем в сибірському засланні, імператор так і не зміг позбавити їх смаку до активного, діяльного життя. Куди б доля не кидала Оболенського, він з живим інтересом, прагненням пізнання цікавиться новими людьми, новими містами, новими подіями. Швидкість переміщення у просторі /Нижній Новгород, Іркутськ, Усольє, Красноярськ, Чита/ контрастує з неквапливим темпом перебігу часу, розміреною і спокійною манерою розповіді. Аритмія часового і просторового начал в нарисі свідчить про конфліктність та протиріччя в авторському хронотопі подій.

¹Цебриков Н. Воспоминания о Кронверкской куртине // Мемуары декабристов. Северное общество. - М., 1980. - С.267.

²Бахтин М. Проблемы поэтики Достоевского. - М., 1979. - С.122.

У жанрі тюремного нарису написані і відповіді Михайли Бестужева на питання М.Семевського в 1860-1861 рр., відомі сьогодні під назвою "Перебування в Шлісельбурзі і переїзд до Сибіру". В цьому творі яскраво виражене сатиричне начало, що зумовлює викривальну тональність нарису. Мемуарист малює галерею "злочинних опричників" - коменданта Шлісельбурга Путалова, фельд'єгеря Чернова, сенатора Куракіна.

Мемуарні "тюремні" нариси досліджували моральний стан декабристського середовища в найважчий період життя, із якого вони вийшли незламаними, з незаплямованою честю і гідністю.

§ 3 - "Мемуарний нарис-памфлет"-присвячений розгляду "Записок" О.Поджіо - вихідця з українського півдня, чий батько був одним із засновників Новоросійського краю та Одеси. Даний твір написаний, здається, у кінці 60-х - на початку 70-х років, частково за кордоном. Незавершеність "Записок" змушувало ще сучасників автора не надавати їм серйозного значення, що не зовсім виправдано. Перед нами твір невеликий за обсягом, описово-розповідний по манері викладу, з гострим сатирично-викривальним началом. Нарисове та саркастичне, взаємодіючи між собою, набуває під пером мемуариста специфічного жанрового втілення, що знаходиться осторонь у мемуаристиці декабристів.

У центрі памфлетного нарису - суд над декабристами. Але це зовнішня сторона конфлікту. З перших же рядків автор визначає розгортання внутрішнього конфлікту, перетворюючись із обвинуваченого в суддю, в гнівного обвинувача "душетелів свободи".

У тій чи іншій мірі памфлетність була властива також творам декабристів, написаним в іншій жанровій манері /наприклад, "Листам з Сибіру" М.Дуніна/. Звернення декабристів-літераторів до сатири не тільки сприяло встановленню історичної істини, але й розширюва-

ло горизонти їх художніх інтересів у мемуарній прозі.

У § 4 "Мемуарно-історичний огляд нарисового типу. Цикли нарисів" розглядається специфічне жанрове утворення, що генетично тягнє до жанру літературних оглядів, розквіт яких припадає на першу чверть ХІХ ст. Ще задовго до подій 1825 року до них звертались багато хто з майбутніх декабристів /О.Бестужев-Марлінський, В.Кюхельбекер та ін./.

Жанри мемуарно-історичних оглядів нарисового типу стали для декабристів мало не єдиним засобом реалізації їх інтересів у політиці, історії суспільства та культури в той період, коли вони були усунені від активної діяльності. Нами розглядаються мемуарно-історичні огляди М.Фонвізіна, О.Муравйова, частково М.Муравйова-Апостола. Головну проблему, що розв'язується в рамках названого жанру, можна звести до лаконічної тези "Людина і Влада". Прообразом багатьох творів цього жанру стали, на наш погляд, "записки", "відповіді на питання Слідчого комітету", листи на височайше ім'я, написані в період слідства. Сюж можна віднести "Історичний огляд руху суспільства" М.Муравйова та "Записки про таємне товариство" М. Орлова. Застосувавши принцип суцільного і систематичного обстеження всіх матеріалів Слідчої справи в багатотомному "Повстанні декабристів", ми впевнилися в тому, що більшість з в'язнів мали можливість скласти короткі "записки", у яких викладали свою думку щодо причин повстання, пропонували шляхи виходу із кризи. Перший мимовільний досвід мемуаротворчості декабристи одержали через створення цих унікальних в історії культури "нетрадиційних мемуарів". Вони стали прообразом жанру мемуарно-історичних оглядів з точки зору проблематики, а з точки зору форми таким прообразом можна вважати, як уже зазначалось вище, літературно-критичні огляди.

"Спомини" М. Муравйова-Апостола і "Мій журнал" О. Муравйова розглядаються нами як цикли нарисів. У них представлені твори нарисового типу різної жанрової орієнтації: одноподійні, тюремні, сімейні нариси, мемуарно-історичні огляди, сповіді, літературні портрети.

Мемуарні нариси декабристів – це своєрідне жанрове утворення, яке продовжує розпочату в поезії і критиці додекабристського періоду розповідь "про час і про себе". Вони включають сторінки недописаної на волі книги, "доводять недосказане" /В. Базанов/. Фокус жанрової проблематики зосереджується в них на дослідженні морального та громадянського стану дворянського суспільства першої половини ХІХ ст.; причинах його розшарування; на домінуючих у кожному з "таборів" нормах поведінки, суспільно-політичних поглядах; розумінні шляхів подальшого розвитку країни.

Глава III – "Мемуарно-автобіографічна повість" – присвячена дослідженню одного конкретного твору – "Записок мого часу. Споминів про минуле" декабриста Миколи Лорера – сина Херсонського віце-губернатора та грузинської князівни. Перед нами мемуарний твір романічного жанрового змісту, в якому з особливою силою виявив себе процес формування та розвитку в декабристській мемуаристиці уваги до психологічного стану героїв. Саме "людський фактор" переважає в творі над соціально-історичним, що загалом відбиває ту нову тенденцію у відображенні історичного буття, що склалося на початку ХІХ століття.

"Веселий страдалець", "непоправний оптиміст", "полум'яний романтик", як згадують про нього друзі, М. Лорер залишив невелику літературну спадщину, головне місце в якій посідають "Записки мого часу". Вони задумуються і створюються наприкінці 50-х – початку

60-х років XIX ст. Період цей характеризується, з одного боку, соціально-політичною кризою, породженою наслідками 30-річного правління Миколи I та поразкою в Кримській війні, а з другого - готовністю російської літератури до формування нового творчого методу - реалізму, появою нового героя, формуванням нової системи ціннісних орієнтирів. Обидві тенденції справили великий вплив на мемуарну повість М.Лорера і на стадії задуму і в ході розв'язання завдань ідейно-естетичного характеру.

Образ головного автобіографічного героя рельєфно вимальовується лише у співставленні та взаємодії з усіма іншими персонажами. Умовно їх можна віднести до кількох груп:

- I - образи друзів і товаришів по службі мемуариста;
- II - образи представників політичної опозиції декабризму, тобто носіїв верховної державної влади: царі та вельможі, судді та тюремщики декабристів;
- III - другорядні персонажі, що створюють фон, на якому розгортається подія.

Мотив Долі, що з'являється на сторінках твору, свідчить не тільки про деяку релігійність мемуариста, але й про його масонство в минулому. М.Лорер був членом масонської ложі Палестини, яка відкрилася 4 березня 1809 р. Майбутнього декабриста могло зацікавити в ній перш за все прагнення служити ідеалам добра і справедливості. На засіданнях ложі переважали теми благодійництва, любові до батьківщини. Вони ж стали центральними в усіх відомих нам творах М.Лорера. "Доля", "невблаганний рок", "кинутий жереб мій", мотив безсмертя душ - все це так чи інакше являє собою відлук масонства, носить знаковий характер.

Одним з найбільш цікавих в автобіографічній повісті є образ П.Пестеля - головного "рушія" таємного товариства в Україні. Ме-

мемуарист виступає при цьому як майстер створення динамічного типу портрету, адже зовнішній вигляд Пестеля змінюється на протязі розповіді в залежності від ситуації та душевного стану автора. Мадарчи бути переконливим, він зображає Пестеля мов би з різних сторін - у побуті, на службі, під час гострих політичних дискусій та неквапливих бесід довгими зимовими вечорами в маленькому Тульчині.

Особливістю тієї частини "Записок", де мова йде про драматичні події повстання в Україні, суд і слідство в справі декабристів, є введення у розповідь образів-деталей: світла, сонця, свічі та своєрідний характер кольорозастосування. Біблійська та давньоруська книжкова традиція тут проступають дуже чітко.

До образів-деталей можна віднести мундири, чини, ордени, згадку про знатність походження персонажів тощо. Вони були вельми помітними ознаками тієї епохи, глибоко проникали в суспільну свідомість та побут дворянського класу. Опис мундиру - обов'язковий компонент портретного змалювання у Лорера. Мундир підкреслює значущість моменту, політичні пристрасті тієї чи іншої особи, рівень свободи людини, місце, яке вона посідає в таблиці про ранги. У сценах слідства мундир перестає відігравати ілюстративну роль, на перший план висувається оцінна функція. Так, відсутність мундиру означала належність до "бунтівників", а надмірне підкреслювання точного дотримання правил носіння військової одежі підсилювало драматизм і значущість зображуваних подій, дистанціювало декабристів від їх суддів. На першому допиті, згадує мемуарист, Микола І був у "застебненому на всі крочки та гудзики" мундирі. За простим, на перший погляд, коментарем реально і зримо постає образ людини, серце якої на протязі тридцятирічного правління було "застебнене на всі крочки" для жалості та милосердя до людей, заживо похованих у сибір-

ських рудниках його монаршею волею.

Експресивно забарвлена лексика "Записок" свідчить про досить високий рівень культури мемуариста. Стиль характеризується простою, ясністю викладу, емоційністю та різноманітністю.

У дисертації розглядається лиш частина того, що створено мемуаристами. Пріоритет у виборі творів для вивчення визначався тим, наскільки яскраво та всебічно висловлена в них та чи інша тенденція жанрового розвитку. Нас особливо цікавили мемуарні та автобіографічні твори декабристів, в яких знайшла своє художнє втілення тема України. Саме в Україні, де діяли Південне товариство та Товариство об'єднаних слов'ян, була написана "Руська правда" П. Пестеля; саме тут розігралася одна із самих трагічних сторінок декабризму – повстання Чернігівського полку. Нас цікавили і твори тих мемуаристів, котрі самі були родом з України, провели там свої юнацькі та зрілі літа, сформували світогляд, переважно ліберально-демократичної орієнтації.

Мемуари декабристів мають значну художньо-естетичну цінність. У жанрах мемуарного нарису і мемуарної хроніки з особливою силою виявилися традиції класицизму і романтизму, в мемуарно-автобіографічній повісті – романтизму і сентименталізму при загальній реалістичній орієнтації творів.

Реалістичні тенденції в усіх жанрах, що розглядаються, виявили себе таким чином:

- у засудженні свавілля та жорстокості життя /вимога скасування кріпосного права, прагнення до гуманного ставлення до солдатів в армії/;

- у загостреній увазі до питань моралі, в прагненні проникнути в найпотаємніші куточки людської душі. Для багатьох декабристів мо-

- ральне почуття стало предметом і джерелом мемуаротворчості;
- в оптимістичних прогнозах декабристів відносно майбутнього Сибіру, півдня України, особливо якщо "уряд забуде про цей край на 25 років тільки"¹;
 - у граничній широкості при передачі почуттів персонажів, хоч говорити про глибоку психологічну підоснову характерів було ще рано;
 - у створенні на сторінках мемуарів яскравої картини російського та українського життя минулого століття, що дозволяє говорити про енциклопедичний характер відображення дійсності;
 - у реалістичній манері створення пейзажних зарисовок.

Пафос мемуарних творів співвідноситься з їх жанром. В етологічній жанровій групі мова може йти про героїчний /мемуарні хроніки/ и трагічний /мемуарні нариси/ пафоси розповіді. У романтичній жанровій групі ми маємо справу з контамінацією пафосу сентиментального і романтичного /мемуарно-автобіографічна повість/. Ці відмінності обумовлені різним ступенем емоційної і образної оцінки того, що відбувається; різною "точкою огляду", обраною для себе авторами мемуарних творів різної жанрової природи.

Специфічна мова окремих жанрів декабристської мемуаристики. В етологічній жанровій групі вона більш стримана, точна, тяжіє до номінативності, а не до експансивної оцінки подій, явищ або рис характеру, як це мало місце в мемуарно-автобіографічній повісті романтичного жанрового змісту. В ній мемуарист тяжіє до простоти і ясності мови, активної взаємодії різних лексико-стильових пластів, індивідуалізації мови персонажів. Дуже часто виявляється, що мовні та сти-

¹ Лорер Н. Записки моего времени. Воспоминания о прошлом // Мемуары декабристов. - М., 1988. - С. 543.

лістичні особливості творів були обумовлені не тільки їх жанровою специфікою, але й орієнтацією на той чи інший літературний напрям, творчий метод.

Проведене дослідження мемуарної прози декабристів має комплексний характер, але ми аж ніяк не претендуємо на всеосяжність і повноту у розв'язанні поставленого завдання. Поза сферою уваги залишилися літературні портрети І.Пушина, М.Цебрикова, М.Вестужева, Є.Оболенського; мемуарно-автобіографічні оповідання М.Пушина, М.Вестужева; мемуарні анекдоти М.Лорера; мемуарні хроніки М.Басаргіна, М.Муравйова-Карського, О.Розена; мемуарні вірші і зарисовки Ф.Глинки, а також написані ним мемуарно-біографічні есе про О.Пушкіна, М.Карамзіна, К.Рилеева та інших.

Колись дуже давно, напередодні 14 грудня 1825 року, молодий Олександр Одоєвський, випереджаючи майбутнє, пророкував: "Про нас в історії сторінки напишуть!" І дійсно, проходять роки і століття, а інтерес до цієї великої епохи не слабшає. У Неабиякій мірі сприяє цьому і мемуаристика декабристів - видатний пам'ятник мемуарної класики ХІХ століття, всебічне вивчення і розуміння якої ще попереду...

Основні положення дисертаційної роботи відбиті в таких публікаціях автора:

1. Проблемы историзма в мемуаристике декабристов // Проблемы художественного историзма: Докл. Всесоюзной научн. конф. - Херсон, 1990. - Ч.2. - С.33-40.

2. Эстетическое образование и его роль в формировании дворянской революционности /на материале мемуаристики декабристов/ //

Научно-педагогические основы формирования эстетического отношения к искусству: В 6-ти томах. - М., 1991. - Т.2. - С.123-130.

3. "У нас на півдні справи йдуть краще..." /Наддніпряньська правда. - Херсон, 1991. - 6, 10, 13 грудня.

4. Методические рекомендации по изучению творчества декабристов. /В соавторстве/. - Херсон, 1986. - 12 с.

5. Тема декабризма в эпистолярном наследии Л.Н.Толстого // Наследие Л.Н.Толстого в общественно-культурном развитии XIX-XX вв.: Тез. докл. научно-практической конф. - Херсон, 1989. - С.28-30.

6. Осмысление истории в мемуаристике декабристов //Проблемы художественного историзма: Тез. докл. Всесоюзной научн. конф. - Херсон, 1989. - С.43-44.

7. Декабристские традиции в творчестве Т.Г.Шевченко //Тези наук. конф., присвяченої 175-річчю з дня народження Т.Г.Шевченка.-Херсон, 1989. - С.8.

8. Декабристы и Херсонщина: Литературное краеведение в школе. /В соавторстве/. - Херсон, 1990. - 48 с.

9. Цветовая символика в памятниках древнерусской литературы. /В соавторстве/ //Академик В.М.Истрин: Тез. докл. областных научных чтений, посвященных 125-летию со дня рождения ученого-филолога.- Одесса, 1990. - С.75-76.

Ab 27.03
Ab 27.030

13